

ХУҚУҚБУЗАРЛИКЛАР ЯККА ТАРТИБДАГИ ПРОФИЛАКТИКАСИНИ ТАШКИЛ ЭТИШ ЙЎНАЛИШЛАРИ ТУШУНЧАСИ

Норбутаев Эркин Хурозович
ИИВ Академияси профессори в.б., ю.ф.ф.д. доцент
Очилова Дилсўз Собир қизи
ИИВ Академияси курсанти
<https://doi.org/10.5281/zenodo.11211546>

ARTICLE INFO

Received: 9th April 2024
Accepted: 11th May 2024
Published: 17th May 2024

KEYWORDS

якка тартибдаги
профилактика,
хуқуқбузарликлар,
профилактика,
профилактика, суҳбат,
расмий огоҳлантириш

ABSTRACT

Ушбу мақолада хуқуқбузарликлар якка тартибдаги профилактикасини ташкил этиш йўналишлари тушунчаси борасидаги хуқуқшунос олимлар фикр-мулоҳазалари илмий таҳлил қилиниб, муаллифлар томонидан таклиф ва тавсиялар ишлаб чиқилган.

Хуқуқбузарликлар якка тартибдаги профилактикасини ташкил этиш йўналишлари тушунчаси ҳақида сўз юритишдан олдин хуқуқбузарликларнинг якка тартибдаги профилактикасининг умумий асослари ва ўзига хос хусусиятлари, шунингдек, асосий чора-тадбирлар ҳақида тўхталиб ўтиш лозим. Хуқуқбузарликлар профилактикасини бевосита амалга оширувчи органлар ва муассасаларнинг ғайриижтимоий хулқ-атвори, хуқуқбузарликлар содир этишга мойил бўлган, хуқуқбузарликлар содир этган шахсларни аниқлаш, уларнинг ҳисобини юритиш ва уларга тарбиявий таъсир кўрсатишга доир фаолияти хуқуқбузарликларнинг якка тартибдаги профилактикаси ҳисобланади.

Хуқуқбузарликларнинг якка тартибдаги профилактикаси қуйидагиларни ҳисобга олган ҳолда белгиланади:

шахснинг, унинг ижтимоий муҳитининг ўзига хос хусусиятлари, ижтимоий-маиший шароитлари ва турмуш тарзи;

шахснинг ғайриижтимоий хулқ-атвори;

хуқуқбузарлик содир этишга мойиллиги;

содир этилган хуқуқбузарликнинг ижтимоий хавфлилик даражасини тавсифловчи бошқа омиллар.

Хуқуқбузарликларнинг якка тартибдаги профилактикасини қўллаш учун қуйидагилар асос бўлади:

шахснинг ғайриижтимоий хулқ-атвори тўғрисида;

унинг ҳуқуқбузарлик содир этишга мойиллиги ёхуд у ҳуқуқбузарлик содир этганлиги ҳақида далолат берувчи ишончли маълумотларнинг мавжудлиги асос бўлади.

Ҳуқуқбузарликларнинг мажбурловчи ва чекловчи хусусиятдаги якка тартибдаги профилактикаси қонунда назарда тутилган асосларда қўлланилади.

Ҳуқуқбузарликларнинг якка тартибдаги профилактикаси чора-тадбирлари қуйидагилардан иборат:

профилактика суҳбати;

расмий огоҳлантириш;

ҳуқуқбузарликларнинг содир этилиши сабаблари ва уларга имкон бераётган шарт-шароитлар тўғрисида хабардор қилиш;

ижтимоий реабилитация қилиш ва ижтимоий мослаштириш;

профилактик ҳисобга олиш;

мажбурий даволанишга юбориш;

маъмурий назорат.

Ҳуқуқбузарликларнинг якка тартибдаги профилактикаси қонун ҳужжатларига мувофиқ бошқа чора-тадбирларни ҳам ўз ичига олиши мумкин.

Профилактик суҳбат. Профилактика суҳбати шахсни жамиятда қабул қилинган хулқ-атвор нормалари ва қоидаларига риоя этишга ишонтиришдан, ғайриижтимоий хулқ-атворнинг ижтимоий ва ҳуқуқий оқибатларини ҳамда ҳуқуқбузарлик содир этганлик учун қонунда белгиланган жавобгарликни тушунтиришдан иборат бўлади.

Профилактика суҳбати шахсни профилактик ҳисобга қўйишда ҳам ўтказилади.

Профилактика суҳбати ҳуқуқбузарликлар профилактикасини бевосита амалга оширувчи орган ёки муассасанинг ҳуқуқбузарликларнинг якка тартибдаги профилактикасини амалга оширишга масъул бўлган вакили томонидан ўтказилади.

Профилактика суҳбати ҳуқуқбузарликлар профилактикасини бевосита амалга оширувчи орган ёки муассаса жойлашган ерда, шунингдек шахснинг яшаш, ўқиш, иш жойида ёхуд бевосита ғайриижтимоий хулқ-атвор ёки ҳуқуқбузарлик аниқланган жойда ўтказилади.

Профилактика суҳбати давомида шахснинг ўзига хос хусусиятлари, унинг турмуш тарзи ва ижтимоий-маиший яшаш шароитлари, шунингдек ғайриижтимоий хулқ-атворнинг ёки содир этилган ҳуқуқбузарликнинг сабаблари ва шарт-шароитлари аниқланади.

Илгари ўтказилган профилактика суҳбати ижобий натижа бермаган ва шахс ғайриижтимоий хулқ-атворни ёки ҳуқуқбузарлик содир этишга мойилликни давом эттирган ҳолларда, унга нисбатан расмий огоҳлантириш қўлланилади.

Расмий огоҳлантириш. Расмий огоҳлантириш шахсга унинг ғайриижтимоий хулқ-атвори давом эттиришига йўл қўйиб бўлмаслиги тўғрисида ёзма равишда тушунтиришдан, шунингдек ҳуқуқбузарлик содир этишга мойил бўлган шахсни ҳуқуқбузарлик содир этганлик учун жавобгарлик ҳақида огоҳлантиришдан иборат бўлади.

Расмий огоҳлантириш ҳуқуқбузарликлар профилактикасини бевосита амалга оширувчи орган ёки муассасанинг ҳуқуқбузарликларнинг якка тартибдаги профилактикасини амалга оширишга масъул бўлган мансабдор шахси томонидан чиқарилади ҳамда шахсга имзо қўйдириб эълон қилинади, у имзо қўйишдан бош тортган тақдирда эса, расмий огоҳлантиришга бу ҳақда ёзиб қўйилади.

Ҳуқуқбузарликлар профилактикасини бевосита амалга оширувчи орган ёки муассасанинг ҳуқуқбузарликларнинг якка тартибдаги профилактикасини амалга оширишга масъул бўлган мансабдор шахси расмий огоҳлантириш чиқарилганлиги тўғрисида у қайси шахсга эълон қилинган бўлса, ўша шахснинг иш (ўқиш) жойидаги иш берувчига (маъмуриятга) ёки яшаш жойидаги фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органига хабар қилишга ҳақли.

Расмий огоҳлантиришнинг шакли Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси томонидан тасдиқланади.

Ҳуқуқбузарликларнинг содир этилиши сабаблари ва уларга имкон бераётган шарт-шароитлар тўғрисида хабардор қилиш. Ҳуқуқбузарликлар профилактикасини бевосита амалга оширувчи ёки унда иштирок этувчи орган ёки муассаса, ўз ваколатлари доирасида, ғайриижтимоий хулқ-атворли шахслар, ҳуқуқбузарликлар содир этишга мойил бўлган, ҳуқуқбузарликлар содир этган шахслар ҳақида иш (ўқиш) жойидаги иш берувчини (маъмуриятни), яшаш жойидаги фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органини ғайриижтимоий хулқ-атворнинг ва содир этилган ҳуқуқбузарликнинг ҳолатларини, шунингдек уларга имкон бераётган сабаблар ва шарт-шароитларни кўрсатган ҳолда хабардор қилишга ҳақли.

Ижтимоий реабилитация қилиш ва ижтимоий мослаштириш чора-тадбирларини қўллаш. Ҳуқуқбузарликлардан жабрланувчиларга, ҳуқуқбузарликлар содир этишга мойил бўлган, ҳуқуқбузарликлар содир этган шахсларга нисбатан ижтимоий реабилитация қилиш ва ижтимоий мослаштириш чора-тадбирлари қонун ҳужжатларида белгиланган тартибда ҳуқуқбузарликлар профилактикасини бевосита амалга оширувчи орган ёки муассаса томонидан қўлланилади.

Профилактик ҳисобга олиш. Профилактик ҳисобга олиш белгиланган тоифадаги шахсларга нисбатан уларнинг тузалиши ва такроран ҳуқуқбузарлик содир этишининг олдини олиш мақсадида ички ишлар органлари томонидан амалга ошириладиган профилактика тадбирлари мажмуидир.

Профилактик ҳисобга олишни амалга ошириш тартиби ва шартлари ушбу Қонун ва бошқа қонун ҳужжатларида белгиланади.

Профилактик ҳисобга олиш қуйидаги шахсларга нисбатан юритилади:

илгари судланганларга улар жиноий жазони ўтаганидан сўнг, ўзига нисбатан маъмурий назорат ўрнатилган шахслар бундан мустасно;

ўзига нисбатан суднинг жазо тайинланмаган айблов ҳукми қонуний кучга кирган шахсларга;

Ўзбекистон Республикаси Жиноят-процессуал кодексининг 84-моддасига мувофиқ айбдорлик тўғрисидаги масала ҳал қилинмасдан туриб ўзига нисбатан жиноят иши тугатилган ёхуд реабилитация қилмайдиган асослар бўйича жиноят ишини қўзғатишни рад этиш тўғрисидаги қарор чиқарилган шахсларга;

ўзига нисбатан қамоққа олиш билан боғлиқ бўлмаган эҳтиёт чораси танланган жиноят содир этишда айбланувчиларга;

Ўзбекистон Республикаси Маъмурий жавобгарлик тўғрисидаги кодексининг 40, 41, 45, 47, 52, 56, 58, 61, 106, 131, 165¹, 183, 184, 184¹, 184², 184³, 187, 188, 188¹, 189, 189¹, 190, 191, 201, 202, 202¹, 240, 241-моддаларида назарда тутилган маъмурий ҳуқуқбузарликларни содир этганларга;

ихтисослаштирилган ўқув-тарбия муассасаларидан қайтганларга.

Шахсни профилактик ҳисобга қўйишга қуйидагилар асос бўлади:

ваколатли органнинг ёки мансабдор шахснинг ушбу қонун ҳужжатларида назарда тутилган маъмурий ҳуқуқбузарликлар бўйича маъмурий жазо қўллаш тўғрисидаги қарори;

ваколатли органнинг ёки мансабдор шахснинг жиноят ишини тугатиш тўғрисидаги ёхуд реабилитация қилмайдиган асослар бўйича жиноят ишини қўзғатишни рад этиш тўғрисидаги қарори;

ўзига нисбатан қамоққа олиш билан боғлиқ бўлмаган эҳтиёт чораси танланган айбланувчи сифатида ишда иштирок этишга жалб қилиш тўғрисидаги терговчининг ёки прокурорнинг қарори;

суднинг қонуний кучга кирган айблов ҳукми;

шахснинг жазони ижро этиш муассасасидан озод қилинганлиги тўғрисидаги маълумотнома;

вояга етмаганлар ишлари бўйича идоралараро комиссиянинг қарори.

Бир шахсни профилактик ҳисобга қўйиш учун бир қанча асослар мавжуд бўлган тақдирда, асосларнинг ҳар бири бўйича алоҳида-алоҳида профилактик ҳисобга олиш амалга оширилади.

Қонундакўрсатилган асослардан бири мавжуд бўлганда, профилактик ҳисобга олишни амалга ошириш учун масъул бўлган шахс шахсни профилактик ҳисобга қўйиш тўғрисида ички ишлар туман, шаҳар бўлимининг, бошқармасининг бошлиғи томонидан тасдиқланадиган қарор чиқаради. Мазкур қарор шахсни профилактик ҳисобга қўйиш учун асослар мавжудлигидан далолат берувчи ҳужжатлар мансабдор шахс томонидан

олинган кундан эътиборан ўн кун ичида чиқарилади. Жазони ижро этиш муассасаларидан озод қилинган шахсларга нисбатан шахсни профилактик ҳисобга қўйиш тўғрисидаги қарор улар яшаш жойига етиб келган кундан эътиборан уч кун ичида чиқарилади.

Шахсни профилактик ҳисобга қўйиш тўғрисидаги қарорда қарорни чиқарган шахснинг лавозими, фамилияси, исми, отасининг исми, у чиқарилган сана ва жой, у қайси шахсга нисбатан чиқарилган бўлса, ўша шахс тўғрисидаги маълумотлар (фамилияси, исми, отасининг исми, туғилган санаси, яшаш, иш, ўқиш жойи) ва профилактик ҳисобга қўйиш асослари кўрсатилади. Шахсни профилактик ҳисобга қўйиш тўғрисидаги қарор мазкур қарорни чиқарган шахс томонидан имзоланади.

Шахсни профилактик ҳисобга қўйиш тўғрисидаги қарор профилактик ҳисобга қўйилган шахсга имзо қўйдириб эълон қилинган пайтдан эътиборан кучга киради. Қарор ушбу шахсга тасдиқланган пайтдан эътиборан уч кун ичида, у яшаш жойида бўлмаган ҳолларда эса, унинг турган жойи аниқланган пайтдан эътиборан уч кун ичида эълон қилиниши керак. Қарор эълон қилинганда шахсга унинг ҳуқуқ ва мажбуриятлари тушунтирилиб, бу ҳақда қарорда қайд қилинади.

Шахснинг хулқ-атворини назорат қилиш ва унга нисбатан ҳуқуқбузарликларнинг якка тартибдаги профилактикаси чора-тадбирлари ўз вақтида қўлланилишини таъминлаш мақсадида шахс профилактик ҳисобга қўйилган кунда ички ишлар органлари томонидан профилактика иши очилади.

Шахсни профилактик ҳисобга олиш у профилактик ҳисобга қўйилган пайтдан эътиборан бир йил мобайнида амалга оширилади.

Агар профилактик ҳисобга олишни амалга ошириш даврида уни профилактик ҳисобга олиш учун янги асослар вужудга келса, шахсни профилактик ҳисобга олиш муддатини ҳисоблаш шахс янги вужудга келган асослар бўйича профилактик ҳисобга қўйилган пайтдан эътиборан амалга оширилади.

Шахсни профилактик ҳисобдан чиқариш қўйидаги асослардан бири мавжуд бўлганда амалга оширилади:

профилактик ҳисобга олиш муддатининг тугаши;

реабилитация қилувчи асосларга кўра жиноят ишини тугатиш тўғрисида терговчи ёки прокурор томонидан қарор қабул қилиниши ёки суднинг оқлов ҳукмининг қонуний кучга кириши;

суднинг шахсни озодликдан маҳрум этиш тарзидаги жазога ҳукм қилиш тўғрисидаги айблов ҳукмининг ёки тиббий йўсиндаги мажбурлов чорасини қўллаш тўғрисидаги суд ажримининг қонуний кучга кириши;

қамоққа олиш тарзидаги эҳтиёт чорасини танлаш тўғрисида суд томонидан ажрим чиқарилиши;

шахснинг муддатидан олдин тўлиқ тузалганлиги тўғрисида далолат берувчи маълумотларнинг мавжудлиги;

профилактик ҳисобда турган шахс Ўзбекистон Республикаси ҳудудидан ташқарига доимий яшаш жойига қонунда белгиланган тартибда чиқиб кетган тақдирда;

профилактик ҳисобда турган шахснинг вафот этиши.

Қонунда кўрсатилган асослардан бири мавжуд бўлганда, профилактик ҳисобни амалга ошириш учун масъул бўлган шахс шахсни профилактик ҳисобдан чиқариш тўғрисида ички ишлар туман, шаҳар бўлимнинг, бошқармасининг раҳбари томонидан тасдиқланадиган қарор чиқаради.

Профилактик ҳисобда турган шахс озодликдан маҳрум қилиш тарзидаги жазога ҳукм қилинган тақдирда, унга нисбатан тўпланган материаллар суднинг айблов ҳукми қонуний кучга кирган кундан эътиборан беш кун ичида ҳуқуқбузарликларнинг якка тартибдаги профилактикаси чора-тадбирларини қўллаш учун тегишли жазони ижро этиш муассасасига юборилади.

Профилактик ҳисобда турган шахс доимий яшаш жойини ўзгартирган тақдирда, уни ҳисобга олиш янги доимий яшаш жойи бўйича амалга оширилади.

Сурункали алкоголизм, гиёҳвандлик ёки заҳарвандликка чалинган шахс томонидан жамоат тартиби, бошқа шахсларнинг ҳуқуқлари бузилган ёхуд у аҳолининг хавфсизлиги, соғлиғи ва жамиятнинг ахлоқига таҳдид солган тақдирда ички ишлар органлари қонунига ва бошқа қонун ҳужжатларига мувофиқ уни мажбурий даволанишга юбориш бўйича чора-тадбирларни кўради.

Ички ишлар органларининг маъмурий назорати. Ички ишлар органларининг жазони ижро этиш муассасаларидан озод қилинган шахслар устидан маъмурий назорати тарбиявий-профилактик таъсир кўрсатиш чора-тадбирлари мажмуидан иборат бўлади ва назорат остидагиларга нисбатан қонун ҳужжатларида назарда тутилган чекловларни қўллашдан иборат бўлади.

Маъмурий назоратни ўрнатиш, амалга ошириш ва тугатиш тартиби, шунингдек қўлланиладиган чекловлар рўйхати жазони ижро этиш муассасаларидан озод қилинган шахслар устидан ички ишлар органларининг маъмурий назорати тўғрисидаги қонун ҳужжатларида белгиланади.

Ўзига нисбатан ҳуқуқбузарликларнинг якка тартибдаги профилактикаси чора-тадбирлари қўлланилаётган шахслар:

ўзига нисбатан қўлланилаётган ҳуқуқбузарликларнинг якка тартибдаги профилактикаси чора-тадбирларининг асослари ва ҳуқуқий оқибатларини билишга;

ўзига нисбатан тўпланган ҳужжатлар ва бошқа материаллар билан танишишга;

илтимослар қилишга;

юримдик ёрдам олишга;

ҳуқуқбузарликлар профилактикасини бевосита амалга оширувчи органнинг ёки муассасанинг қарорлари, мансабдор шахсларнинг ҳаракатлари (ҳаракатсизлиги) устидан қонун ҳужжатларида белгиланган тартибда шикоят қилишга ҳақли.

Ўзига нисбатан ҳуқуқбузарликларнинг якка тартибдаги профилактикаси чора-тадбирлари қўлланилаётган шахслар ҳуқуқбузарликлар профилактикасини бевосита амалга оширувчи органлар ва муассасалар мансабдор шахсларининг қонуний талабларини бажариши шарт.

Ўзига нисбатан ҳуқуқбузарликларнинг якка тартибдаги профилактикаси чора-тадбирлари қўлланилаётган шахслар қонун ҳужжатларига мувофиқ бошқа ҳуқуқларга ҳам эга бўлиши ва уларнинг зиммасида бошқа мажбуриятлар ҳам бўлиши мумкин.

2-§. Ҳуқуқбузарликлар якка тартибдаги профилактикасини ташкил этишнинг ўзига хос хусиятлари

Ҳуқуқбузарликлар профилактикасининг ҳар бир тури профилактик чора-тадбирларни амалга ошириш жараёнида ўзининг тутган ўрни ва аҳамияти билан бир биридан ажралиб туради. Ҳуқуқбузарликлар профилактикасининг муайян бир турини амалга ошириш орқали эришиш мумкин бўлган натижага бошқа тури орқали эришиш мушкул ва самарасиз ҳисобланади. Шу жиҳатдан, профилактик чора-тадбирларнинг ташкил этилишида мавжуд ҳолатдан келиб чиқиб, унга нисбатан амалга ошириладиган профилактик чора-тадбирнинг турини аниқ белгилаб олиш кўзланган натижага эришишда муҳим аҳамият касб этади.

Жамиятда учрайдиган ғайриижтимоий ҳатти-ҳаракатлар, ҳуқуқбузарлик ёки жиноятлар қандай сабаб ва шароитда содир этилмасин ҳуқуқбузарликка мойил шахслар томонидан содир этилади.

Мазкур тоифадаги шахслар ўз навбатида алоҳида назоратга ва тарбияга муҳтожлигидан келиб чиқиб, улар билан ҳуқуқбузарликларнинг якка тартибдаги профилактик ишлари ташкил этилади ва бу ўз навбатида уларни нормал турмуш тарзига қайтаришда муҳим аҳамият касб этади.

Ҳуқуқбузарликлар профилактикасининг мазкур тури якка тартибдаги профилактика объектига (ғайриижтимоий хулқ-атворга эга, ҳуқуқбузарлик содир этишга мойил ва ҳуқуқбузарлик содир этган шахслар, шунингдек ҳуқуқбузарликдан жабрланиш эҳтимоли (виктимлиги) юқори бўлган шахслар ёки ҳуқуқбузарликдан жабрланган шахслар) самарали таъсир кўрсатиш имкониятига эга. Хусусан, бу борада профилактика субъектлари ўзига нисбатан якка тартибда профилактика иши олиб борилаётган шахсларнинг ижтимоий-демографик (ёши, жинси, оилавий аҳволи, касби, маълумоти, яшаш ва ўқиш жойи кабилар), маънавийруҳий (эҳтиёжи, қизиқиши, ижтимоий жараёнларга, умуминсоний ва миллий қадриятларга, меҳнатга, ўқиш ва ишга, ён-атрофидагиларга бўлган муносабати, дунёқараши, темперамент ва характери кабилар) ва биофизиологик (жисмонан ва руҳан соғлиғи, генетик хусусиятлари, жисмоний тузилиши, жисмоний ва руҳий имкониятлари, ёш даврига хос биофизиологик белгилари кабилар) хусусиятларини ўрганиши ҳамда ўрганиш натижалари асосида якка тартибдаги профилактик чоратадбирларни ишлаб чиқиши ва амалга ошириши мумкин.

Демак якка тартибдаги профилактика – фуқароларни тарбиялаш тизимининг элементларидан бири бўлиб, инсон ғайриижтимоий хулқнинг энг охириги даражасигача

етишига, яъни жиноят қонуни билан тақиқланган қилмишларни содир этишга йўл қўймасликдан иборат чекланган вазифани ҳал қилади.

Якка тартибдаги профилактик фаолиятни ташкил этишнинг мақсади, жиноят ва ҳуқуқбузарликлар содир этишга мойил бўлган шахсларни аниқлаш, уларни ўрганиш, таъсир этиш, уларнинг ҳулқ-атворини ижобий томонга ўзгартириш ҳамда уларга салбий таъсир этувчи шартшароитларни бартараф этишга йўналтирилган фаолиятдир.

Ҳуқуқбузарликлар профилактикасини бевосита амалга оширувчи органлар ва муассасаларнинг ғайриижтимоий ҳулқ-атворли, ҳуқуқбузарликлар содир этишга мойил бўлган, ҳуқуқбузарлик содир этган шахсларни аниқлаш, уларнинг ҳисобини юритиш ва уларга тарбиявий таъсир кўрсатишга доир фаолияти ҳуқуқбузарликларнинг якка тартибдаги профилактикасини амалга оширади.

Ҳуқуқбузарликларнинг якка тартибдаги профилактикасини қўллаш учун шахснинг ғайриижтимоий ҳулқ-атворидан, унинг ҳуқуқбузарлик содир этишга мойиллигидан ёхуд у ҳуқуқбузарлик содир этганлигидан далолат берувчи ишончли маълумотларнинг мавжудлиги асос бўлади.

Ҳуқуқбузарликларнинг якка тартибдаги профилактикасининг объектлари - ҳуқуқбузарликка мойил бўлган шахслар ҳисобланади. Жумладан, ички ишлар органларида профилактик ҳисобда турувчи шахслар, маъмурий ҳуқуқбузарлар, вояга етмаган ҳуқуқбузарлар, диний экстремистик ва террористик оқим аъзолари, вояга етмаганларга салбий таъсир кўрсатувчи ота-оанлар ва уларнинг ўрнини босувчи шахслар, сурункали ичкиликбозлар, гиёҳвандлар, ижтимоий хавfli тажовузкор руҳий касаллар ва бошқалар.

Шахснинг ғайриижтимоий ҳулқ-атворга эгалиги қуйидагиларда намоён бўлади:

шахснинг жамиятда қабул қилинган ҳулқ-атвор нормалари ва қоидаларини бузувчи турмуш тарзи: қонуний никоҳсиз эр-хотин бўлиб яшаш, кўп қаватли уйларда яшаб, баланд овозда мусиқа оҳанглари эшитиб, қўшнилари тинчини бузиш ёки шундай оқибатни келтириб чиқарувчи бошқа машғулотлар билан шуғулланиш, оилада низоли ва жанжалли вазиятларни юзага келтириш, гиёҳвандлик ёки спиртли ичимликка ружу қўйиш кабиларда;

шахснинг жамиятда қабул қилинган ҳулқ-атвор нормалари ва қоидаларини бузувчи ҳаракатлари: жамоат жойларида спиртли ичимлик истеъмол қилган ҳолда юриш, жамоат жойида юрганда ёки ўтирганда писта чақиб ёхуд жамоатчилик фойдаланадиган йўл ва йўлакларни туфлаб (нос билан) ифлослантириш, гап ташиш, ғийбат қилиш, кишиларни уриштириб қўйиш каби ҳаракатларида;

шахснинг жамиятда қабул қилинган ҳулқ-атвор нормалари ва қоидаларини бузувчи ҳаракатсизлиги: асосли сабаб бўлмасдан жамоат транспортларида қарияларга, ногиронларга ёки ҳомиладор аёлларга жой бермаслик ёки маҳаллада уюштириладиган оммавий ҳашарларда иштирок этмаслик сингари ҳаракатсизликларда ифодаланиши мумкин.

Қуйидагилар ҳуқуқбузарлик содир этишга мойил шахслар сифатида эътироф этилади:

- тажовузкор руҳий касаллар;
- ихтисослаштирилган ўқув-тарбия муассасаларидан қайтганлар (хулқ-атвори тузалганлиги сабабли ушбу таъсир чорасини қўллашни давом эттиришга муҳтож эмас деб топилиб, мазкур муассасаларда бўлиши юзасидан суд томонидан белгиланган муддат ўтишидан олдин чиқарилган шахслар бундан мустасно);
- ҳеч қаерда ишламайдиган, ишёқмас, «текинтомоқ» фуқаролар; – мустақил фикрга эга бўлмаган, бировларга кўр-кўрона эргашиб кетадиган ва диний фундаменталистик ғояларга берилувчан шахслар;
- давлатнинг олиб бораётган сиёсатига нисбатан асоссиз қарши фикр билдирувчилар;
- ўзига нисбатан қамоққа олиш билан боғлиқ бўлмаган эҳтиёт чораси танланган жиноят содир этишда айбланувчилар;
- иш фақат жабрланувчининг шикояти билан қўзғатиладиган ҳолларда унинг шикояти бўлмаганлиги учун жиноят иши тугатилганлар.

Юқоридаги кўрсатиб ўтилганлар ҳуқуқбузарлик содир этмаган ёки содир этган бўлса-да, ҳуқуқбузарлик тариқасида ҳуқуқий баҳо берилмаган ёхуд содир этилган ҳуқуқбузарлик бўйича айбдорлиги исботланмаган, аммо ўзининг ғайриижтимоий хулқ-атвори хавфлилиги туфайли ҳуқуқбузарлик содир этиш эҳтимоли ҳолатида бўлган жисмоний шахслар сифатида эътироф этиладилар.

Ҳуқуқбузарликларнинг якка тартибдаги профилактикаси ички ишлар органларининг ҳуқуқбузарликлар профилактикасини бевосита амалга оширувчи соҳавий хизматлари томонидан ўз фаолият йўналишлари ва ваколатларидан келиб чиққан ҳолда амалга оширилади.

Ҳуқуқбузарликларнинг умумий профилактикасидаги каби якка тартибдаги профилактикаси ҳам ишонтириш, рағбатлантириш, мажбурлаш асосий усуллар ҳисобланади.

Ҳуқуқбузарликнинг якка тартибдаги профилактикасида ишонтириш усули ғайриижтимоий хулқ-атворга эга, ҳуқуқбузарлик содир этишга мойил ва ҳуқуқбузарлик содир этган, шунингдек, ҳуқуқбузарликлардан жабрланиш эҳтимоли юқори бўлган шахсларга тарбиявий таъсир ўтказиш ҳамда огоҳлик ва хушёрликка чақиришнинг асосий усули.

Шахснинг жамиятда қабул қилинган хулқ-атвор нормалари ва қоидаларини бузувчи турмуш тарзи, ҳаракати ёки ҳаракатсизлиги ғайриижтимоий хулқ-атвор эканлигини, содир этилган ҳуқуқбузарлик учун жазонинг муқаррарлигини, шунингдек ҳуқуқбузарликлардан жабрланиш хавфининг мавжудлигини англаб етиш ва хавфсизлик чорларини кўриш ишонтиришдир.

Ишонтириш муайян ибратли ҳаракатлар (фаолият) ёки асосли, қимматли ва реал ҳаётга мос фикрлар орқали амалга оширилиши мумкин. Дарҳақиқат, ишонтириш усули соф тарбиявий-огоҳлантирув хусусиятга эга бўлиб, улар профилактика қилинаётган шахснинг ҳуқуқларини асло чекламайди.

«Ҳуқуқбузарликлар профилактикаси тўғрисида»ги қонунда асосий принциплардан бири сифатида «ишонтириш усулининг устуворлиги»нинг киритилиши мазкур усулнинг аҳамияти ва долзарблигини янада оширди. Бу эса ишонтириш усули ишлаб чиқиладиган ҳар бир профилактик чора-тадбирларда ва уларнинг амалга оширилишида ўз ифодасини топмоғи лозимлиги талабини қўяди.

Хусусан, ҳуқуқбузарликларнинг якка тартибдаги профилактикасида қўлланиладиган одатдаги ишонтириш чораларига профилактик суҳбат, жамоат ташкилотлари ва меҳнат жамоаларидаги муҳокамалар, жамоатчи тарбиячилар ва жамоатчи мураббийлар томонидан профилактика қилинувчи шахснинг оталиққа олиниши, жабрланувчиларга шахслар ўртасидаги низоларни ҳал этиш усулларини ўргатиш, ҳужум қилинган тақдирда зарурий мудофаа ва охириги зарурат ҳақида маълумот бериш йўли билан аҳолига ҳуқуқий тарбия ва таълим бериш кабиларни киритиш мумкин.

Ҳуқуқбузарликларнинг якка тартибдаги профилактикасининг «рағбатлантириш» усули айрим профилактик ҳисобда турган шахсларнинг ахлоқан тузалаётган ва ўзида ижтимоий ижобий хулқ-атворни шакллантира бошлаганларини эътироф этиш ҳамда шу муносабат билан имтиёз ёки имкониятлар бериш ёхуд фуқароларни ҳуқуқбузарликдан жабрланишдан ҳимояланиш усул ва воситаларини тўлиқ ўзлаштириш ва улардан самарали фойдаланишга қизиқтириш, ундаш кабилардан иборат.

Рағбатлантириш профилактик таъсирнинг муҳим усулларида бўлиб, шахснинг ижобий қарашларини мустаҳкамлашга хизмат қилади. Рағбатлантириш моддий, маънавий ёки ҳуқуқий бўлиши мумкин. Рағбатлантиришдан кўзланган асосий мақсад профилактика қилинаётган шахснинг ижтимоий муҳит билан муносабатини тўғри йўлга қўйишдан ва жиноий ниятларидан қайтаришдан иборат.

Ушбу усулнинг қўлланилиши қуйидагиларда намоён бўлади:

- 1) шахснинг муддатидан олдин тўлиқ тузалганлигидан далолат берувчи аломатлар мавжудлигида муддатидан илгари профилактик ҳисобдан чиқариш;
- 2) шахснинг муддатидан олдин тўлиқ тузалганлигидан далолат берувчи аломатлар мавжудлигида муддатидан илгари маъмурий назоратни ечиш тўғрисида судга тақдимнома киритиш;
- 3) жиноят содир этган шахснинг шахси ва ишдаги бошқа ҳолатларни эътиборга олиб, айбдор тайинланган жазони ўтамасдан туриб ҳам унинг хулқини назорат қилиш орқали тузатиш мумкин, деган қатъий фикрга келиниб, шартли ҳукм қўллаш;
- 4) озодликдан маҳрум қилиш, интизомий қисмга жўнатиш, хизмат бўйича чеклаш ёки ахлоқ тузатиш ишларига ҳукм қилинган маҳкумларни ўрнатилган тартиб-қоидалар талабларини бажарган ва меҳнатга ҳалол муносабатда бўлганлиги учун жазони ўташдан муддатидан илгари шартли озод қилиш;
- 5) ўрнатилган тартиб-қоидалар талабларини бажарган ва меҳнатга ҳалол муносабатда бўлганлиги учун озодликдан маҳрум этилган ёки ахлоқ тузатиш ишларига ҳукм

қилинган маҳқумларга нисбатан жазонинг ўталмаган қисмини енгилроқ жазо билан алмаштириш;

6) муайян муддатга транспорт воситасини бошқариш ҳуқуқидан ёки ов қилиш ҳуқуқидан маҳрум этилган шахс меҳнатга ҳалол муносабатда бўлиб, намунали хулқ-атвори билан ўзини кўрсатган тақдирда, шунингдек белгиланган муддатнинг камида ярми ўталган бўлса, унга жазо қўллаган маъмурий ишлар бўйича судья томонидан корхона, муассаса ва ташкилот маъмурияти илтимоси билан муайян ҳуқуқдан маҳрум этиш муддатини қисқартириш;

7) ҳуқуқбузарликдан жабрланишдан ҳимояланиш усул ва воситаларини тўлиқ ўзлаштирган ва улардан самарали фойдаланган шахсларнинг ютуқларини жамоа олдида эътироф этиш;

8) ҳуқуқбузарликдан жабрланишдан ҳимояланиш усул ва воситаларини ишлаб чиқиш ҳамда оммалаштиришда фаол иштирок этган шахсларни моддий ёки маънавий жиҳатдан рағбатлантириш.

Ҳуқуқбузарликларнинг яқка тартибдаги профилактикасида ғайриижтимоий хулқ-атворга эга, ҳуқуқбузарлик содир этишга мойил ва ҳуқуқбузарлик содир этган шахсларни ахлоқан тузатиш, жамиятда ўрнатилган қонун-қоидаларга мажбуран риоя қилдириш мақсадида «мажбурлаш» усули ҳам қўлланилиши мумкин. Ушбу усулнинг қўлланилиши қуйидагиларда кўринади:

жазони ижро этиш муассасасидан жазо ўтаб қайтган маъмурий назорат қонуни таъсири остига тушувчи шахсни ахлоқан тузалиш йўлига ўтмасдан, ҳуқуқбузарлик содир этган ва жамиятга зид турмуш тарзини давом эттирган ҳолларда маъмурий назоратга олиш;

маъмурий назорат остида бўла туриб, белгиланган муддатда тузалиш йўлига ўтмаган, жамоат тартибини бузаётган, фуқароларнинг қонуний манфаатларига путур етказётган ёки ўзига нисбатан қўлланилаётган чеклашларга риоя этмаётган шахсларга нисбатан маъмурий назорат муддатини узайтириш;

жамоат тартибини, бошқа шахсларнинг ҳуқуқларини бузаётган ёхуд аҳолининг осойишталиги, саломатлиги ва маънавиятига хавф туғдираётган сурункали алкоголизм, гиёҳвандлик ёки заҳарвандликка мубтало бўлган беморларга нисбатан мажбурий даволашга юбориш чорасини қўллаш;

бошқа таъсир чоралари қўлланиб бўлинганидан кейин маъмурий ҳуқуқбузарликни тўхтатиш, ҳуқуқбузарнинг шахсини аниқлаш, башарти баённома тузиш зарур бўлиб, уни ҳуқуқбузарлик содир этилган жойнинг ўзида тузиш имкони бўлмаган тақдирда маъмурий ҳуқуқбузарлик тўғрисида баённома тузиш, ишларнинг ўз вақтида ва тўғри кўриб чиқилишини таъминлаш ва маъмурий ҳуқуқбузарлик тўғрисидаги ишлар юзасидан чиқарилган қарорни ижро этиш мақсадида шахсни маъмурий йўл билан ушлаб туриш;

ов қилиш ҳуқуқидан маҳрум этиш;

муайян муддатга транспорт воситасини бошқариш ҳуқуқидан ёки ов қилиш ҳуқуқидан маҳрум этиш;

маъмурий ҳуқуқбузарлик тўғрисидаги иш юзасидан чиқарилган қарорнинг мулкӣ зарарни ундириб олиш хусусидаги қисмини мажбурий ижро этиш ва бошқалар.

Юқорида келтириб ўтилганларнинг айримларида мажбурлаш усули ҳуқуқбузарликнинг якка тартибдаги профилактикасининг бошланғич чораси тариқасида намоён бўлса, баъзиларида ҳуқуқбузарликларнинг якка тартибдаги профилактик чора-тадбирлари ўз самарасини бермагач, қўлланиладиган охириги чора сифатида қаралади.

Ҳуқуқбузарликларнинг якка тартибдаги профилактик чора-тадбирлари бир қатор шаклларда амалга оширилиб, улар ўзига нисбатан ҳуқуқбузарликларнинг якка тартибдаги профилактикаси олиб борилаётган шахснинг маънавий-руҳӣ, ижтимоӣ-демографик ва биофизиологик белгиларидан, ҳуқуқбузарликлар профилактикасининг куч ва имкониятларидан, шунингдек якка тартибдаги профилактика олиб борилаётган жой ва вазиятнинг хусусиятидан келиб чиқиб белгиланади ва амалга оширилади.

Ҳуқуқбузарликларнинг якка тартибдаги профилактикаси ўта мураккаб жараён бўлиб, профилактикани олиб бораётган субъектдан психологик, педагогик, ҳуқуқӣ, этик ва эстетик соҳаларга доир комплекс билимлар мажмуига эгаликни талаб этади. Бундан ташқари, профилактик мулоқотга киришишда мантиқ, индукция (тафаккурни хусусийликдан умумийликга қараб йўналтирилиши) ва дедукция (тафаккурни умумийликдан хусусийликга қараб йўналтирилиши), шунингдек анализ ва синтез каби усулларни қўллай олишга доир назарӣ билим ва кўникмаларнинг мавжудлиги тақозо этилади.

Якка тартибдаги профилактика оғзаки, ёзма, кўргазмали шаклларда бўлади.

Оғзаки шаклда амалга ошириладиган якка тартибдаги профилактика асосан профилактик суҳбат, савол-жавоб, якка тартибда профилактика олиб борилаётган шахсни жамоа олдида (ўқиш, иш ва яшаш жойида) муҳоама қилиш, тарбиявий ва психологик таъсир этиш мақсадида матнли аудио ёзувларни эшиттириш каби профилактик чора-тадбирларда намоён бўлади.

Ёзма шаклда олиб бориладиган якка тартибдаги профилактика расмӣ огоҳлантириш, ҳуқуқбузарликларнинг содир этилиши сабаблари ва уларга имкон бераётган шарт-шароитлар тўғрисида хабардор қилиш, газета ва журналларда чоп этилган мақола, ҳикоя ва қиссаларни, шунингдек бадий адабиётларни ўқишни тавсия қилиш кабилар асосида амалга оширилади.

Кўргазмали шаклда ўтказиладиган чора-тадбирлар якка тартибдаги профилактик ишларни олиб бориш жараёнида мультимедиа воситаларидан фойдаланиш, кинофильмлар намойиш қилиш, хулоса чиқариш учун айрим жамиятга зид тарзда турмуш кечирган ёки аксинча ижтимоӣ ижобӣ хулқ-атвори билан юксак натижага эришган шахсларнинг ҳаёт тарзи ва яшаш шароити билан таништириш кабилар орқали ифодаланиши мумкин.

Бундан ташқари якка тартибдаги профилактиканинг бевосита ва илк профилактик шакллари ҳам мавжуд:

– бевосита шакли – профилактика инспекторлари ижтимоий таъсирга муҳтож бўлган шахсларга нисбатан тўғридан-тўғри йўналтирилган профилактик таъсир чоралари. (маъмурий назоратда турувчи муқаддам судланганлар).

– илк профилактик шакл – жамиятда ўрнатилган ахлоқ нормаларига беписанд бўлиб, жамоа учун хавфли бўлмаган ҳатти-харакатларни содир этаётган шахсга илк профилактик таъсир чораларини кўрсатиш заруриятини келтириб чиқаради. Мисол тариқасида ўсмирнинг ўқишни ташлаб кетиши, уйдан қочиб бошқа жойларда тунаши, катта ёшлардагиларнинг мунтазам равишда спиртли ичимлик истеъмол қилишини келтириш мумкин.

Ҳуқуқбузарликларнинг якка тартибдаги профилактикасини олиб бориш жараёнига жиддий ёндашиш лозим. Айниқса, профилактик ҳисоб ишларини юритиш масаласига алоҳида эътибор қаратиш керак бўлади. Бу борада ҳар бир профилактик ҳисоб иши бўйича ҳисобга олинган ҳамда маъмурий назоратга олинган шахснинг шахсини, хулқатворини обдон ўрганиш ва шу асосда якка тартибда профилактик ишларни ташкил этиш юзасидан индивидуал режа тузиш тавсия этилади. Тузиладиган режада амалга ошириладиган профилактик чоратадбир аниқ кўрсатилиши, уни ўтказиш усули, шакли, жойи ва вақти аниқ белгиланиши талаб этилади.

Профилактика инспектори юритувида бўлган бир нечта профилактик ҳисоб ишлари ва маъмурий назоратда турган шахслар бўйича ишлаб чиқилган индивидуал режаларда белгиланган вазифаларни бажариш муддатига кўра кунлик иш режаларига киритиб боради ва бажарилишини таъминлайди.

Якка тартибдаги профилактик ишларни ташкил этиш жараёнини қуйидаги босқичларга ажратиб ўрганиш мумкин:

Тайёргарлик босқичи. Ушбу босқичда ғайриижтимоий хулқ-атворга эга, ҳуқуқбузарлик содир этишга мойил, ҳуқуқбузарлик содир этган, маъмурий назоратга ёки профилактик ҳисобга олинган шахс, ҳуқуқбузарликлардан жабрланиш эҳтимоли юқори бўлган ҳамда ҳуқуқбузарликлардан жабрланган шахслар ҳақида тўлиқ маълумотлар (ўқиш, иш, яшаш жойидан ёки унга нисбатан юритилган ҳуқуқбузарлик ишидан) йиғилади, якка тартибдаги профилактика иши бўйича индивидуал режа тузилади.

Якка тартибдаги профилактика фаолиятини олиб бориш босқичи. Бу босқичда қонун ва қонуности меъёрий-ҳуқуқий ҳужжатларда қайд этилган тартибда белгилаб олинган якка тартибдаги профилактик чора-тадбирлар амалга оширилади. Ушбу жараёнда вазият тақозоси билан белгилаб олинган якка тартибдаги профилактик чора-тадбирлар ўзгартирилиши ёки қўшимча равишда профилактик чоралар ҳам қўлланилиши мумкин.

Яқунловчи босқич. Бу босқичда олиб борилган профилактик тадбирлар натижаси таҳлил қилинади, муайян муддатда якка тартибда профилактика ўтказилган шахсга кўрилган профилактик чора қандай таъсир кўрсатганлиги ошкора ва ноошкора йўллар билан текширилади. Шундан сўнг якка тартибда профилактика амалга ошириладиган

шахсга нисбатан олиб борилаётган ишларни қай йўсинда ташкил этиш масаласи ҳал этилади. Масалан, муддатидан илгари профилактик ҳисобдан чиқариш ёки маъмурий назорат муддатини узайтириш юзасидан тақдимнома киритиш ёхуд режага кўра якка тартибдаги профилактик ишларни давом эттириш¹.

Юқоридагилардан кўриниб турибдики, ҳуқуқбузарликларнинг якка тартибдаги профилактикасининг усул ва шакллари, профилактик чоратадбирлари мазкур фаолиятнинг мазмунини ташкил этади. Бу борадаги билимлар ҳуқуқбузарликларнинг якка тартибдаги профилактикасини самарали ташкил этилиши ва амалга оширилишини кафолатлайди².

Жиноят одатда тасодифан, айниқса қасддан амалга ошириладиган жиноятлар тасодифан содир этилмайди, аксинча, бундай жиноят содир этувчиларнинг илгари кўп ҳолларда узоқ давом этадиган ғайриижтимоий хулқ-атвори, қонунларни ҳурмат қилмаслиги, унга нисбатан олиб борилган тарбиявий ишларнинг самарасизлиги ва ахлоқан тузалиш йўлига ўтмаслиги оқибатида содир этилади. Якка тартибдаги жиноятлар профилактикасининг бевосита ва илк профилактик шаклида ишни ташкил этиш учун профилактика инспекторлари ҳамкорликда жамоатчилик, ўзини-ўзи бошқариш органлари, меҳнат жамоаларининг имкониятларидан фойдаланиши мақсадга мувофиқдир. Ҳуқуқбузарликларнинг якка тартибдаги профилактикаси умумий профилактика билан бир қаторда жиноятларнинг олдини олиш фаолиятининг алоҳида тури сифатида ажратиш билан бирга, айти пайтда умумий ва якка тартибдаги профилактика ўртасида чамбарчас алоқа мавжудлигини инобатга олиш лозим. Мазкур принцип жиноятларнинг олдини олиш фаолияти субъектларининг асосий кўпчилиги иккала турдаги жиноятлар профилактикасини амалга оширишида ўзининг ташкилий ифодасини топади.

Туман (шаҳар) ИИБ бошлиғининг ёшлар масалалари бўйича ўринбосарларининг ҳуқуқбузарликлар якка тартибдаги профилактикасини ташкил этиш бўйича асосий вазифалари:

- давлат органлари, жамоат ташкилотлари ва бошқа ташкилотлар раҳбарларига ҳуқуқбузарликларнинг содир этилиш сабабларини ва уларга имкон берувчи шарт-шароитларни бартараф этади, шу жумладан тегишли инфратузилмани ривожлантириш бўйича тақдимномалар киритади - ички ишлар органлари профилактик ҳисобида турувчи шахсларнинг ахлоқан тузалиши ва қайта ҳуқуқбузарлик содир этишининг олдини олиш мақсадида улар билан профилактика ишларини олиб боради. - ҳуқуқбузарликларнинг содир этилиш сабаблари ва уларга имкон берувчи шарт-шароитларни бартараф этишнинг асосий шарти сифатида тадбиркорликни ривожлантиради ва аҳоли бандлигини таъминлашда маҳаллий давлат ҳокимияти органларига кўмаклашади. - ҳуқуқбузарликларнинг (айниқса вояга етмаганлар ва ёшлар томонидан) содир этилиши сабабларини, уларга имкон берувчи шарт-

¹ Хўжақулов С.Б. Ички ишлар органларининг ҳуқуқбузарликлар профилактикаси фаолияти: Ўқув қўлланма. – Т., 2017. – Б.63-69..

² Хўжақулов С.Б. Ички ишлар органларининг ҳуқуқбузарликлар профилактикаси фаолияти: Ўқув қўлланма. – Т., 2017. – Б.63-69..

шароитларни аниқлайди, ўрганади ва бартараф этади. - ҳуқуқбузарликлардан жабрланганларнинг, ғайриижтимоий хулқатворга эга, ҳуқуқбузарлик содир этишга мойил, шунингдек ҳуқуқбузалик содир этган шахсларнинг ижтимоий реабилитацияси ва ижтимоий мослашувини таъминлайди.

- худудда ҳар бир содир этилган жиноятни қисқа муддатларда кенг жамоатчилик иштирокида муҳокама қилади, унинг келиб чиқиш сабабларини аниқлайди ҳамда келгусида содир этилишига йўл қўймаслик чораларини кўради.

- Ўзбекистон Республикаси Давлат чегараларидан ўтишда ўрнатилган тартибни бузишга мойил шахсларни аниқлаш мақсадида Ўзбекистон Республикасига қайтиш учун гувоҳнома асосида қайтган, йўқотилган паспорт, яшаш гувоҳномаси ўрнига янгисини олиш учун мурожаат қилган Ўзбекистон Республикаси фуқаролари ва фуқаролиги бўлмаган шахслар билан суҳбатлар ўтказилади.

- хизматга чақирилувчилар ва ҳарбий хизматга мажбур шахсларнинг ўз вақтида ҳисобга қўйилишида туман мудофаа ишлари бўлимига кўмаклашади.

- чет эл фуқаролари ва фуқаролиги бўлмаган шахсларни Ўзбекистон Республикасида бўлиш қоидаларига риоя қилишлари устидан назоратни амалга оширади ва ҳисобини юритади.

- тезкор-қидирув тадбирларини амалга оширади, белгиланган тартибда ахборот-маълумотнома ва криминалистика ҳисоби, картотека ҳамда коллекцияларни юритади³.

Ўзбекистон Республикасининг «Ҳуқуқбузарликлар профилактикаси тўғрисида»ги қонуннинг 29-моддасига биноан ҳуқуқбузарликларнинг якка тартибдаги профилактикаси қуйидаги чора-тадбирлардан иборат: - профилактика суҳбати ўтказиш;

- расмий огоҳлантириш;

- ҳуқуқбузарликнинг содир этилиши сабаблари ва уларга имкон бераётган шарт-шароитлар ҳақида хабардор қилиш;

- ижтимоий реабилитация қилиш ва ижтимоий мослаштириш;

- профилактик ҳисобга олиш;

- мажбурий даволанишга юбориш;

- маъмурий назорат.

Ўзбекистон Республикасининг «Ҳуқуқбузарликлар профилактикаси тўғрисида»ги қонуннинг 29-моддасига биноан ҳуқуқбузарликларнинг якка тартибдаги профилактикаси қуйидаги чора-тадбирлардан иборат:

³ Миробод тумани ички ишлар органлари фаолиятини мувофиқлаштириш бошқармаси ички ишлар бўлими бошлиғининг хизмат вазифалари ҳақидаги 2018 йил учун ишлаб чиқилган йўриқномаси

- профилактика суҳбати ўтказиш;
- расмий огоҳлантириш;
- ҳуқуқбузарликнинг содир этилиши сабаблари ва уларга имкон бераётган шарт-шароитлар ҳақида хабардор қилиш;
- ижтимоий реабилитация қилиш ва ижтимоий мослаштириш;
- профилактик ҳисобга олиш;
- мажбурий даволанишга юбориш;
- маъмурий назорат.

Профилактика суҳбати шахсни жамиятда қабул қилинган хулқатвор нормалари ва қоидаларига риоя этишга ишонтиришдан, ғайриижтимоий хулқ-атворнинг ижтимоий ва ҳуқуқий оқибатларини ҳамда ҳуқуқбузарлик содир этганлик учун қонунда белгиланган жавобгарликни тушунтиришдан иборат бўлади.

Расмий огоҳлантириш шахсга унинг ғайриижтимоий хулқ-атвори давом эттиришига йўл қўйиб бўлмаслиги тўғрисида ёзма равишда тушунтиришдан, шунингдек ҳуқуқбузарлик содир этишга мойил бўлган шахсни ҳуқуқбузарлик содир этганлик учун жавобгарлик ҳақида огоҳлантиришдан иборат бўлади. Расмий огоҳлантириш ҳуқуқбузарликлар профилактикасини бевосита амалга оширувчи, ҳуқуқбузарликларнинг яқка тартибдаги профилактикасини амалга оширишга масъул бўлган орган ёки муассасанинг мансабдор шахси томонидан чиқарилади ҳамда шахсга имзо қўйдириб эълон қилинади, у имзо қўйишдан бош тортган тақдирда эса, расмий огоҳлантиришга бу ҳақда ёзиб қўйилади.

Ҳуқуқбузарликлар профилактикасини бевосита амалга оширувчи ёки унда иштирок этувчи орган ва муассаса, ўз ваколатлари доирасида, ғайриижтимоий хулқ-атворли шахслар, ҳуқуқбузарликлар содир этишга мойил бўлган, ҳуқуқбузарлик содир этган шахслар ҳақида иш, ўқиш жойидаги иш берувчини (маъмуриятни), яшаш жойидаги фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органини ғайриижтимоий хулқ-атвори ва содир этилган ҳуқуқбузарлик ҳолатларини, шунингдек уларга имкон бераётган сабаблар ва шарт-шароитларни кўрсатган ҳолда хабардор қилишга ҳақли.

Ижтимоий реабилитация қилиш ва ижтимоий мослаштириш чора-тадбирлари ҳуқуқбузарликдан жабрланганларга, ҳуқуқбузарликлар содир этишга мойил бўлган, ҳуқуқбузарлик содир этган шахсларга нисбатан қонун ҳужжатларида белгиланган тартибда, ҳуқуқбузарликлар профилактикасини бевосита амалга оширувчи орган ёки муассаса томонидан қўлланилади.

Профилактик ҳисобга олиш «Ҳуқуқбузарликлар профилактикаси тўғрисида»ги қонуннинг 35-моддасида кўрсатилган алоҳида тоифадаги шахсларга нисбатан уларнинг тузалиши ва такроран ҳуқуқбузарлик содир этишининг олдини олиш мақсадида ички ишлар органи томонидан амалга ошириладиган профилактика тадбирлари комплексида.

Профилактик ҳисобга олишни амалга ошириш учун масъул бўлган шахс шахсни профилактик ҳисобга қўйиш тўғрисида туман, шаҳар ички ишлар бўлимининг, бошқармасининг бошлиғи томонидан тасдиқланадиган қарор чиқаради. Мазкур қарор шахсни профилактик ҳисобга қўйиш учун асослар мавжудлигидан далолат берувчи ҳужжатлар ушбу шахс томонидан олинган кундан эътиборан ўн кун ичида чиқарилади. Жазони ижро этиш муассасаларидан озод қилинган шахсларга нисбатан шахсни профилактик ҳисобга қўйиш тўғрисидаги қарор улар яшаш жойига етиб келган кундан эътиборан уч кун ичида чиқарилади. Шахсни профилактик ҳисобга қўйиш тўғрисидаги қарорда қарорни чиқарган шахснинг лавозими, фамилияси, исми ва отаси исмининг бош ҳарфлари, қарор чиқарилган сана ва жой, у қайси шахсга нисбатан чиқарилган бўлса, ўша шахс тўғрисидаги маълумотлар (фамилияси, исми, отасининг исми, туғилган санаси, яшаш, иш, ўқиш жойи) ва профилактик ҳисобга қўйиш асослари кўрсатилади. Шахсни профилактик ҳисобга қўйиш тўғрисидаги қарор мазкур қарорни чиқарган шахс томонидан имзоланади. Шахсни профилактик ҳисобга қўйиш тўғрисидаги қарор профилактик ҳисобга қўйилган шахсга имзо қўйдириб эълон қилинган пайтдан эътиборан кучга киради. Қарор ушбу шахсга тасдиқланган пайтдан эътиборан уч кун ичида, у яшаш жойида бўлмаган ҳолларда эса, унинг турган жойи аниқланган пайтдан эътиборан уч кун ичида эълон қилиниши керак. Қарор эълон қилинганда шахсга унинг ҳуқуқ ва мажбуриятлари тушунтирилиб, бу ҳақда қарорга белги қўйилади.

Мажбурий даволанишга юбориш сурункали алкоголизм, гиёҳвандлик ёки заҳарвандликка чалинган шахс томонидан жамоат тартиби, бошқа шахсларнинг ҳуқуқлари бузилган ёхуд у аҳолининг хавфсизлиги, соғлиғи ва ахлоқига таҳдид солган тақдирда ички ишлар органлари тегишли Ўзбекистон Республикаси Қонунига ва бошқа қонун ҳужжатларига мувофиқ амалга оширилади.

Маъмурий назорат – бу ички ишлар органларининг жазони ижро этиш муассасаларидан озод қилинган шахслар устидан маъмурий назорати тарбиявий-профилактик таъсир кўрсатиш чора-тадбирлари мажмуидан иборат бўлади ва назорат остидагиларга нисбатан қонун ҳужжатларида назарда тутилган чекловларни қўллашда ўз ифодасини топади. Маъмурий назоратни ўрнатиш, амалга ошириш ва тугатиш тартиби, шунингдек қўлланиладиган чекловлар рўйхати ички ишлар органларининг жазони ижро этиш муассасаларидан озод қилинган шахслар устидан маъмурий назорат тўғрисидаги қонун ҳужжатларида белгиланади.

Қонуннинг 28-моддасида ҳуқуқбузарликларнинг якка тартибдаги профилактикаси, уни қўллаш шартлари ва асослари қуйидагича ёритилган: Ҳуқуқбузарликлар профилактикасини бевосита амалга оширувчи органлар ва муассасаларнинг ғайриижтимоий хулқ-атворли, ҳуқуқбузарликлар содир этишга мойил бўлган, ҳуқуқбузарлик содир этган шахсларни аниқлаш, уларнинг ҳисобини юритиш ва уларга тарбиявий таъсир кўрсатишга доир фаолияти ҳуқуқбузарликларнинг якка тартибдаги профилактикасидир.

Ҳуқуқбузарликларнинг якка тартибдаги профилактикаси шахснинг, унинг ижтимоий муҳитининг ўзига хос хусусиятлари, ижтимоиймаиший шароитлари ва турмуш тарзи, шахснинг ғайриижтимоий хулқатворини, ҳуқуқбузарлик содир этишга мойиллигини,

шунингдек содир этилган ҳуқуқбузарликнинг ижтимоий хавфлилик даражасини тавсифловчи бошқа омиллар ҳисобга олинган ҳолда белгиланади. Ҳуқуқбузарликларнинг яқка тартибдаги профилактикасини қўллаш учун шахснинг ғайриижтимоий хулқ-атворидан, унинг ҳуқуқбузарлик содир этишга мойиллигидан ёхуд у ҳуқуқбузарлик содир этганлигидан далолат берувчи ишончли маълумотларнинг мавжудлиги асос бўлади. Ҳуқуқбузарликларнинг мажбурловчи ва чекловчи хусусиятдаги яқка тартибдаги профилактикаси қонунда назарда тутилган асосларда қўлланилади.

Фойдалиниланган адабиётлар:

1. Хўжақулов С.Б. Ички ишлар органларининг ҳуқуқбузарликлар профилактикаси фаолияти: Ўқув қўлланма. – Т., 2017. – Б.63-69..
2. Миробод тумани ички ишлар органлари фаолиятини мувофиқлаштириш бошқармаси ички ишлар бўлими бошлиғининг хизмат вазифалари ҳақидаги 2018 йил учун ишлаб чиқилган йўриқномаси.
1. Қушбоқов, Ш., & Самадов, М. (2023). Ҳуқуқбузарликлар профилактикасини амалга оширувчи ички ишлар органлари томонидан маъмурий ҳуқуқбузарликлар тўғрисидаги ишларни юритишда мавжуд муаммолар ва уларнинг ечими. *Solution of social problems in management and economy*, 2(13), 95-98.
2. Зацепин А. М. Дополнительная квалификация преступления. Общие и специальные вопросы: монография. –М.: Проспект, 2017. – 304 с.; Козаченко И. Я. Уголовное право. Особенная часть. Практикум: учебное пособие для бакалавриата и специалитета / И. Я. Козаченко [и др.]: ответственный редактор И. Я. Козаченко. – Москва:Издательство Юрайт, 2019. – 263 с.
3. Рустамбаев М.Х. Ўзбекистон Республикаси Жиноят ҳуқуқи курси. 3 том. Ташкент. 2011. Б.83.
4. Қушбоқов, Ш. (2022, September). Жазони ижро этиш муассасалари фаолиятида тадбиркорликнинг ўрни. In *Международная конференция академических наук* (Vol. 1, No. 27, pp. 16-20).
5. Безручко Е.В. Уголовная ответственность за причинение вреда здоровью: дис канд. юрид. наук. – М., 2001. С. 33
6. Тищенко Е.В. Уголовно-правовая и криминологические характеристики умышленного причинения тяжкого вреда здоровью: дис. канд. юрид. наук.- Ростов н/Д., 2001.- С.45
7. Qushboqov, S., & Mamatova, D. (2023). yangi O'zbekistonda huquqbuzarlik profilaktikasining o'rni. *current approaches and new research in modern sciences*, 2(10), 37-39.
8. Тўйчиев А. Соғлиққа қарши қаратилган жиноятларнинг тури сифатида қасддан баданга оғир шикаст етказиш тушунчаси ва унинг белгилари //Евразийский журнал права, финансов и прикладных наук. – 2023. – Т. 3. – №. 12. – С. 7-13
9. Qushboqov, S., & Tilabov, S. (2023). Axborot xavfsizligi hamda muhofazasi ta'minlashda huquqbuzarlik profilaktikasining roli. *Science and innovation in the education system*, 2(11), 45-47.
10. Бакунов П.Б. Қасддан баданга оғир шикаст етказиш жинояти / Ўқув қўлланма. Ташкент. 2010. Б.8

11. Қушбоқов, Ш., & Ҳосилжонов, М. (2023). Оилавий (маиший) зўравонлик ҳуқуқбузарлигини малакалашдаги муаммолар. Development of pedagogical technologies in modern sciences, 2(9), 29-31.

